

Marta GIBAS

Opole

Kłótnia jako gatunek mowy (na materiale polskim i czeskim)

Kłótnia nie jest zjawiskiem społecznym czy językowym, którego lubimy być świadkami czy – co gorsza – uczestnikami. Lepiej czujemy się, gdy mamy do czynienia z dyskusją, debatą czy po prostu rozmową. Jednak jest to zjawisko niemal codzienne i nieuniknione, w dodatku słabo zdefiniowane. Pojawia się więc pytanie: czym jest *kłótnia*? Czy jest to sposób komunikowania się, czy raczej przerwanie komunikacji międzyludzkiej? Jaki związek istnieje między kłótnią a dyskusją, debatą czy rozmową? Kiedy dyskusja czy rozmowa staje się kłótnią? Jakie jest miejsce kłótni wśród innych gatunków mowy?

Można założyć, że kłótnia jako zjawisko społeczne – stawiana również obok rozmowy czy dyskusji – jest specyficzną sytuacją komunikacyjną, w której ujawnia się konflikt personalny między interlokutorami. Poniżej zastanowimy się nad zjawiskiem językowym, występującym w tych sytuacjach społecznych. Do jego opisu wykorzystamy dialogi¹ polskie i czeskie, które zaliczane są – w rozumieniu potocznym – do gatunku mowy *kłótni* (w języku polskim) i *hadki* (w języku czeskim), a które są wydobyte z polskich i czeskich zbiorów tekstów potocznych² oraz z tekstów zarejestrowanych przeze mnie z podsłuchu³.

¹ Terminem *dialog* nazywamy wymianę wypowiedzi, replik między co najmniej dwoma uczestnikami aktu komunikacyjnego.

² Materiał pochodzi z prac: Boniecka 1999; Żydek-Bednarczuk 1994 oraz Léblová 1999.

³ Dialogi polskie pochodzą z komunikacji między członkami trzypokoleniowej rodziny, nie mieszkającej razem. Jedną grupę stanowią kłótnie między matką [B] a sy-

1. „Konfliktowa” komunikacja językowa

W językoznawczej literaturze naukowej pojawia się wiele charakterystyk konfliktu, np. J. Hlasová uważa konflikt za „specyficzną formę kontaktu” (Hlasová 1991, s. 256–257). Wyróżnia ona dwa typy konfliktu werbalnego: konflikt językowy, słowny oraz konflikt rzeczowy. Konflikt słowny wynika z różnic społecznych, socjalnych, kulturowych, rasowych, znajomości kodów, znaczenia leksemów, metafor związków frazeologicznych etc. Konflikt rzeczowy zaś stanowi każda socjalna interakcja, której towarzyszy naruszenie stosunków panujących między jej uczestnikami (Hlasová 1991, s. 256–263).

Przeciwnie stanowisko zajmuje Jan Kořenský, dla którego konflikt komunikacyjny jest specyficznym rodzajem szumów, tzw. „szumami w kontaktach między interlokutorami”. Uważa on, że konflikt jest przeszkodą w kontaktach między ludźmi (Kořenský 1994, s. 241–242). Jeszcze inna czeska badaczka, Olga Müllerová, stwierdza, że konflikt to „różne aspekty, przejawy i różna intensywność przeciwstawnych kontaktów między ludźmi”, to znak niezgodności między partnerami dialogu (Müllerová 1991, s. 247). Dzięki tym różnorodnym spojrzeniom na konflikt można określić przyczyny jego powstawania. W przypadku konfliktu językowego bezpośrednimi jego przyczynami są:

- różna identyfikacja tego, o czym mowa, różna referencja danego słowa;
- częste zamiany słów o podobnym znaczeniu (lub ich połączeń) w wyniku silnych zakłóceń w kanale komunikacyjnym;
- użycia homonimów lub wyrazów wieloznacznych;
- odmienna interpretacja funkcji komunikacyjnej replik (za Léblovą 1999, s. 7., por. też Müllerová 1988, s. 249–261).

Natomiast bezpośrednimi przyczynami konfliktu rzeczowego stają się różnice zdań między interlokutorami oraz treści dialogu (np.

walka o temat). Ponadto dla każdego uczestnika konfliktu przyczynami mogą być takie czynniki psychosocjologiczne, jak:

- wzajemne interakcje (związane ze stosunkami między interlokutorami, ich pozycją społeczną);
- emocje (związanych z osobniczymi cechami jednostek, ich temperamentu, chwilowego nastroju);
- formy działań mownych (np. przerywanie monologu);
- sposoby werbalizacji poglądów przez partnerów wymiany (intonacja, siła głosu, zabarwienie głosu etc.);
- różnice społeczne, socjalne, kulturowe, rasowe;
- nieznajomość kodów (por. Léblová 1999, s. 7; Hlasová 1991, s. 256–263).

Stopień ujawnienia konfliktu zależy od przyczyny jego powstania, cech osobniczych partnerów, składowych sytuacji komunikacyjnej (komunikacja oficjalna/nieoficjalna, równorzędność/nierównorzędność interlokutorów, przestrzeń publiczna/prywatna itd.). Czynniki te decydują o tym, czy konflikt pozostanie ujawniony (np. w kontaktach instytucjonalnych, w komunikacji oficjalnej, kiedy między partnerami panuje stosunek nadrzędno-podrzędny), będzie ujawniony częściowo (np. kiedy komunikacja odbywa się w miejscu publicznym) lub czy pozostanie nieujawniony (np. jeżeli interlokutorzy poruszają się w przestrzeni komunikacji nieoficjalnej, a stosunki między nimi są rodzinne).

Konfliktowość sytuacji komunikacyjnej ujawniają różne sygnały werbalne i niewerbalne, które możemy podzielić na: dźwiękowe, prozodyczne, leksykalne i syntaktyczne. Niekontrolowane emocje interlokutorów – jak np. podniesiony głos, podwyższony ton wypowiedzi, jękanie się – ujawniają zazwyczaj sygnały dźwiękowe. Spójrzmy na poniższe przykłady:

M chyba już wiesz ↑!?⁴

nem [O], drugą między matką [M] a córką [C]. Materiał został zebrany z podłuchu. Bezpośrednio w czasie trwania nagrania partnerzy dialogu nie mieli świadomości rejestrowania ich wypowiedzi, dzięki czemu wymiana replik była spontaniczna. W tekstach zastosowano uproszczony zapis fonetyczny.

⁴ Zastosowane w tekstach symbole oznaczają: ↓ – kadencję, ↑ – antykadencję, ! – podniesiony głos, krzyk, ? – modulacja wątpliwości, | – pauza krótka w wypowiedzi, || – pauza długa, ... – zawieszony głos.

C nie mam pewności↓||
M a właściwie to mogłabyś posiedzieć w domu↓!
C ||
Ds ale prosím tebe nevy... [přerušena O]
O plus jídlo↓
Ds neřvi ↓ | laskavě neřvi ↓ | laskavě neřvi ↓

Sygnały prozodyczne wskazują nie tylko na emocje towarzyszące wypowiedziom, ale również służą uwydatnieniu tych elementów wypowiedzi, które nadawcy wydają się najistotniejsze, np. zmiana akcentu wyrazowego i zdaniowego pozwala na podkreślenie ważnych dla nadawcy słów czy wyrażenie swego nastawienia, intencji:

C i właśnie dlatego | dlatego proszę cię znormalniej↓
M no | to się dowiedziałam
Ds no jo? no jo? [ironické zabarvení]
O sto korun? | tak nekecej↓

Poziom nasycenia komunikatów negatywnymi emocjami i stopień utraty kontroli nad nimi wyrażony stosowaniem wyrazów o wysokim nacechowaniu emocjonalnym (wyrażającymi emocje negatywne), użycie agumetatywów, przejście na kod pierwotny (u osób, których pierwszym kodem była gwara, choć na co dzień posługują się językiem ogólnopolskim) ukazują także sygnały leksykalne. Spójrzmy na poniższe fragmenty.

A Się masz Tomek!
B Kurwa! Gdzie do cholery byłeś?
M Te buciory mnie wkurzają. Słyszysz? Złoszczą mnie te buty, kiedy tak leżą na środku przedpokoju!
Z [mlezy]
M Czy ty, kurwa, jesteś głuchy?!
Z Okay! okej, jak przyjdę, to posprzątam.
M Akurat! No już to widzę! Zawsze tak pierniczysz i gównó z tego!
O ale já myslím nebo ↑ | do náký ↑ | kde | balej ↑ | kde balej ↑ | ven ↓ || takle to zabalit tedy ↑
M no jo: no↓ | jo: ↓ | a kde ven? ↓ [ironicky]
O prdele tedyž [pohrdavě]

Sygnały syntaktyczne takie jak: stosowanie wykrzykników, użycie pytań retorycznych, duża ilość partykuł typu *alež*, *nieprawdaž*, *vid'*, przewaga krótkich replik, modyfikacja neutralnych struktur składniowych (częste elipsy), dominacja zdań współrzędnie złożonych przeciwstawnych, głównie ze spójnikiem *ale*, wyrażają strategię stosowaną przez interlokutorów oraz poczucie bezsilności (szczególnie wykrzykniki) nadawcy. Ukazują to poniższe przykłady:

M no popatrz a ja myślałam że zmęczyła cię rozmowa ze mną↓
C nie ironizuj | dobrze?↑
M a tak cię prosiłam ↓ | przecież nie musicie tyle siedzieć↓
C alež mamó?
M ile razy mam ci mówić żebyś w tym bałaganie zrobił porządek? | to już trwa dwa dni a
S przecież sprzątam!
M jak ty to můžeš vědět?↓ [položeno O]
Ds nech toho bejt táto?
O ale nemůžou ho sehnat?
Ds ale seženou?
Z jo ↓ | já jenom říkám ↑ | že těch hadic by muselo bejt víc ↓ | musel by na tom bejt | nákej ráám ↑
O abys tam měl třeba já nevím náký procento vody ↓ vid' ↑ | který se promění↓

Dopełnieniu sygnałów werbalnych lub ich zastąpieniu (szczególnie przy konflikcie ujawnionym częściowo) służą sygnały pozawerbalne: mimika (wyrażanie zdziwienia, oburzenia, złości), gestykulacja (grożenie, wskazywanie, wytykanie, załamywanie dłoni, wzruszanie ramionami; zwykle bardziej dynamiczna niż przy wypowiedziach neutralnych) czy postawa ciała (zdecydowana, zwykle ekspansywna, często z tendencją do dominacji, górowania nad partnerem np. stawanie nad siedzącym), np.:

P co tu przy akwarium robicie?!
M bo on mnie uderzył [pokazuje ręką na kolegę]
R a on mnie też!
E to wsiadłaś w samochód? [z dużym zdziwieniem]
A no [przytakuje głową]

E tyś chyba chora! [wykrzykuje] mądra jesteś?!

A no normalnie | chcieli podwieźć | to wsiadłam [wzruszając ramionami]

A co to był za film? [wruszając ramionami]

E evita

A chujowy!

E nie | był ciekawy! [z ostrym sprzeciwem]

A był głupi | do kitu [kieruje kciuk do dołu]

M te bucioru mnie wkurzają || słyszysz? || złoścą mnie te buty | kiedy tak leżą na środku przedpokoju!

Z [milczy]

M czy ty | kurwa | jesteś głuchy?! [stoi podparta rękami]

T syniu! wszystkie dzieci piją rano mleko | a potem siłę...

D a ja nie lubię [ze łzami w oczach]

M zklidni se a ↑ | di si dělat ven↓

O że mi dáš tentokrát za pravdu ↓ [obraci se na druhou dceru]

W zależności od rodzaju konfliktu poszczególne sygnały stają się bardziej wyraziste i pojawiają się z większą częstotliwością. Każdy z gatunków w specyficzny sposób charakteryzuje się wyborem i natężeniem poszczególnych sygnałów konfliktu, jednak na ich wystąpienie i nasilenie mają również wpływ wszystkie pozostałe składowe procesy komunikacyjnego oraz indywidualne i momentalne cechy partnerów dialogu.

Kłótnia przebiega według określonych schematów. Możliwych jest kilka wariantów początków i zakończeń kłótni oraz kilka strategii przyjmowanych przez partnerów w trakcie jej przebiegu. Początkiem kłótni może być neutralna wymiana zdań, powoli przeradzająca się w nią, np.:

M wychodzisz wieczorem?↑

C prawdopodobnie?↑

M chyba już wiesz?!↑

C nie mam pewności ↓||

M a właściwie to mogłabyś posiedzieć w domu?!

C ||

M ale wolisz wyjść↓

C to ty powiedziałaś!↓

ewentualnie zdeformowana (konfliktowa) wymiana zdań o charakterze rzeczowym, przeistaczająca się w kłótnię, np.:

Z deszcz pada || weź parasol [podaje żonie parasolkę]

M nie potrzebuje go [odkłada na bok]

Z nie potrzebujesz go?! Cała przemokniesz do suchej nitki!

M tak bardzo nie pada || nie wezmę go || wiesz, że nie lubię z nim chodzić

Z wiesz | że będzie lepiej | jak go zabierzesz [życzliwie]

M chcesz mnie wkurzyć z samego rana?!

Z cholera jasna | czy ty zawsze musisz postawić na swoje?! jesteś uparty jak osioł!

M dziwisz się?

oraz kłótnia wzniecona w sposób bezpośredni, od pierwszego wypowiedzenia, np.:

O dyť to je taková hovadina ↓| takle bych to položil ↑| pěkně bych to vobložil ↑| ted' bych to dal

B k tomu takle ↑| parádně ↑| viš ↑| takle ↓ [předvádí balení dárku; řečeno hlasitě, podrážděně]

Zakończenia kłótni również mogą przybierać różne warianty. Są to:

a) uzyskanie celu zamierzonego przez nadawcę, np.:

M no to powiesz mi gdzie mi schowałeś to sitko↑

C [wyciągając sitko] o proszę↓ właśnie tu je specjalnie przed tobą schowałam || proszę | i po co te nerwy↑

b) odwołanie nadawcy od zamierzonego celu np.:

M więc wrócisz wcześniej? ↑

C nie wiem nawet czy wyjdę!↓ [stwierdzenie z lekkim uśmiechem]

c) nieuzyskanie przez żadnego z partnerów zadowalających efektów komunikacji, np.:

M ty zawsze znajdziesz jakieś wytłumaczenie↓

C a ty jakąś dziurę?↑

d) uzyskanie porozumienia między partnerami, jak w przykładzie:

O no tydle absorbéry některý se nemusej ↓| ale musí se tam dát ↑| kapalina ↓| nezamrzajici↓

Ds vid↑

Z a ted' je problém ↓|jestli se to vyplatí ↓| protože třeba když je barák ↑| zrovna ty kolektory↑ ta účinnost ↑| prostě není to úplně tak jako jednoduchý↓

Podczas kłótni partnerzy przyjmują strategię ofensywną (zarówno w wypadku inicjatora konfliktu, jak i osoby pierwotnie atakowanej), np.:

C cześć mamó↑
M wiesz która godzina?↑
C trzecia trzydzieści↓
M co ty robisz o tej godzinie?↑
C oglądam↑
M co o tej porze?↑
C spokojnie↓| sapporo↓
M zgłupiałaś do reszty?↑
C odeśpie jutro↓
M jesteś sama?↑
C tak↓
M ale pewnie nie długo?↑
C ide zaczyna się druga seria↓
P otdaj mi go!
B nie || on jest | Patrysza | poczebny [kiwnął głową]
P nie, bo to mój! mój ulupiony [łapiąc kolegę za rękę]
B nie bende się z tobo bawić [staje obok i podpira się pod boki]
P bendziesz!
B nie bende i nie zażenie się z tobo!
P ozenis ozenis [szarpiąc chłopca za koszulę]

lub pasywną – przyjmowaną zwykle przez osobę pierwotnie atakowaną, np.:

M Magda! || zrób w końcu ty masę, bo bym chciała zrobić te... no... chciałabym dokończyć
S mamó | zaraz zrobię | nie pali się
M dziecko | ja nie będę cię prosić pięć razy | masz teraz to zrobić i to już ja czekam! [powiedziane ze złością]
S no zaraz | Jezuuu!!!
M słuchaj | twoim obowiązkiem jest pomóc matce chyba | nie?
S mamó, później zrobię, przecież...
M o! || no widzisz, no! || z tobą to tak całe życie [kiwając głową] || weź się za robotę | bo więcej nie będę powtarzać!

Podczas kłótni dochodzi do wymiany ról między partnerami, a także do zmiany ich postaw. Kiedy obaj partnerzy przyjmują postawę pasywną, może dojść do wygaśnięcia dialogu, np.:

M te buciory mnie wkurzają || słyszysz? || złośćczą mnie te buty | kiedy tak leżą na środku przedpokoju!
Z [milczy]
M czy ty | kurwa | jesteś głuchy?! [stoi podparta rękami]
Z [mąż podniósł buty i odrzucił na bok]
M co ty sobie w ogóle wyobrażasz?! || nie potrafisz ułożyć butów na |
Z aha! znowu się zaczyna ta sama śpiewka
M ty idziesz, a ja znowu w kierat. Co to ja jestem wół roboczy?
Z okay! okej || jak przyjdę | to posprzątam
M akurat! || no już to widzę! || zawsze tak pieńniczysz i gównó z tego!

2. Kłótnia jako akt mowy

Przyjmując, że kłótnia to zjawisko komunikacji dialogowej, która jest werbalną realizacją konfliktu, można założyć, że prototypem kłótni jest rozmowa, która zasadza się na kontakcie werbalnym i ma miejsce w komunikacji oficjalnej i nieoficjalnej (Sarnowski 1999, s. 18).

W *Słowniku języka polskiego* pod redakcją M. Szymczaka *rozmowa* jest definiowana jako „wzajemna wymiana myśli za pomocą słów” (*Słownik języka polskiego...* 1978–1981, t. II, s. 103). Natomiast A. Wierzbicka określa *rozmowę* jako następujący akt mowy:

„mówię: ...
mówię to bo chcę żebyśmy mówili różne rzeczy jeden do drugiego
sądzę że i ty chcesz żebyśmy mówili różne rzeczy jeden do drugiego” (Wierzbicka 1983, s. 131).

Gatunki działań mownych związane – nawet w rozumieniu potocznym – z rozmową to: dyskusja, spór, kłótnia. Stopień zbieżności między tymi gatunkami mowy zależy od wielu czynników, m.in. od rodzaju komunikacji (oficjalna/nieoficjalna), intencji nadawcy i odbiorcy, relacji między interlokutorami i ich wiedzy o świecie i sobie wzajemnie, emocjonalnego nacechowania wypowiedzi itd. Z językoznawczego punktu widzenia łatwo dostrzegalne są zbieżności i ró-

żnice między poszczególnymi gatunkami mowy zawarte w eksplikacjach A. Wierzbickiej:

ROZMOWA

„mówię: ...
mówię to bo chcę żebyśmy mówili różne rzeczy jeden do drugiego
sądzę że i ty chcesz żebyśmy mówili różne rzeczy jeden do drugiego” (Wierzbicka 1983, s. 131).

DYSKUSJA

„sądzę że ty myślisz o Z co innego niż ja
mówię: ...
mówię to bo chcę żeby każdy z nas powiedział co tym
myśli (i dlaczego)
sądzę że i ty chcesz żeby każdy z nas powiedział co tym
myśli i dlaczego
sądzę że mówiąc to moglibyśmy spowodować że będziemy
myśleć to samo
chciałbym żebyśmy myśleli to samo” (Wierzbicka 1983, s. 131).

SPÓR

„wiem że ty myślisz o Z co innego niż ja
sądzę że ty myślisz źle
mówię:
mówię to bo chcę żebyś myślał tak samo” (Wierzbicka 1983, s. 131).

KŁÓTNIA

„wiem że ty myślisz o Z co innego niż ja
mówię: ty myślisz źle
mówię to bo chcę żebyś powiedział że mówiłeś źle” (Wierzbicka 1983, s. 131).

Uwzględniając powyższe akty mowy oraz rozważania na ten temat M. Sarnowskiego (1999), możemy powiedzieć, że:

- rozmowa może ulegać deformacjom w kierunku innych gatunków komunikacji, takich jak: dyskusja, spór, kłótnia;
- kłótnia w przeciwieństwie do sporu zakłada wyraźną intencjonalność wypowiedzi przynajmniej jednego z interlokutorów (Sarnowski 1999, s. 22–25);

- kłótnia w przeciwieństwie do dyskusji nie ma na celu zmiany zdania jednego lub obu z interlokutorów, ale uzyskanie od partnera przyznania się do błędu.

Konflikt w zależności od swych „parametrów” może się przejawiać w różnych werbalnych i niewerbalnych działaniach człowieka. W zależności od wzrostu niekontrolowanych emocji negatywnych może on przyjmować różne formy zarówno werbalne, jak i niewerbalne. Za najostrejszą formę konfliktu werbalnego jest uważana awantura, która łatwo przeradza się w niewerbalny sposób wyrażania konfliktu – bójkę (forma przejściowa między rozmową potoczną a kłótnią).

Celem sporu jest przekonanie partnera o słuszności swoich racji, celem dyskusji – osiągnięcie porozumienia odnośnie omawianego tematu, celem kłótni zaś jest przyznanie się jednego z partnerów do pomyłki, przyznanie racji drugiemu partnerowi. W przypadku dyskusji i sporu cel wymiany odnosi się do jej przedmiotu (poglądów, zapatrywań interlokutorów), w kłótni cel odnosi się do podmiotu (jednego z interlokutorów). W związku z tym lokalizuję kłótnię w przestrzeni komunikacji negatywnej.

3. Struktura kłótni

Lokalizując kłótnię wśród gatunków dialogowych i przyjmując, że podstawowym gatunkiem potocznej komunikacji werbalnej jest rozmowa, można odnaleźć w tekście kłótni strukturę⁵, zbliżoną do struktury rozmowy. W dalszej części przywołamy te typy struktur rozmowy, które zostały zmodyfikowane w kłótni, egzemplifikując nasze wywody zgromadzonym materiałem (por. Żydek-Bednarczuk 1994, s. 17–18). Są to:

1. Struktury deskrypcyjne typu: *mówię, twierdzę, informuję*:

B no i co to teraz będą musieli mi wyrównać te emeryture?↑

⁵ Przez strukturę rozumiem zespół wyrażań, wypowiedzi, sygnałów budujących całość o skonkretyzowanym znaczeniu.

- O mama tyle razy ci m\u00f3v\u00edlem | \u017ce ci nie wyr\u00f3wnaj\u00e1 | bo masz emeryturu po
dziadku \u2193||
- M Vendo \u2193| j\u00e1 ti ale n\u00e9co \u0159eknu \u2193| \u017ce\u2191 to hon\u00ed toti\u017d na body\u2193
- B von\u2191

2. Struktury inicjatywne typu: *prosz\u0119, nakazuj\u0119, domagam si\u0119, chwale\u0119, gani\u0119, pozwalam, zabraniam*:

- C ale\u017c mam\u00f3 \u2191| ja tylko chc\u0119 | \u017ceby\u0161 mnie nie zag\u0142askiwa\u0142a | przecie\u017c nie
jestem dzieckiem\u2193
- M moim zawsze\u2193
- C oj| ty ju\u017c dobrze wiesz o co chodzi\u2193
- M a ty jeszcze lepiej\u2193
- C i w\u0142a\u015bnie d\u0142atego | d\u0142atego prosz\u0119 ci\u0119 znormalniej\u2193
- M ta\u015bko | prosim t\u011b: \u2193| [zmir\u0144uje intenszitu sporu]
- O a ne | ta doprava by byla za sto \u2193
- Ds prosim tebe nevykl\u00e1dej \u2193

3. Struktury wykazuj\u00e1ce inwencj\u0119 i wiedz\u0119 nadawcy: *por\u00f3wnuj\u0119, udowadniam, wnioskuj\u0119, wykazuj\u0119, oceniam*:

- M nie potrzebuje go [odk\u0142ada na bok]
- Z nie potrzebujesz go?! || ca\u0142a przemokniesz do suchej nitki!
- M tak bardzo nie pada || nie wezm\u0119 go || wiesz | \u017ce nie lubi\u0119 z nim chodzi\u0107
- Z wiesz | \u017ce b\u0119dzie lepiej | jak go zabierzesz [\u017cydziwie]
- M no \u2193|vo\u0161 je | ka\u017cdych p\u016bl roku\u2191
- O mus\u00ed \u2191| m\u011bl by d\u011blat ty v\u011bci \u2191| kter\u00fd sou u v\u00e1s \u2191|| trochu | jak se | \u0159\u00edk\u00e1
kritick\u00fd\u2193
- B no jo? || no jo?

4. Struktury negacyjne typu: *zaprzeczam, protestuj\u0119, nie zgadzam si\u0119, nie chc\u0119, nie powiem*:

- E ja bym si\u0119 bala | nie ryzykowa\u0142abym.
- A nie bylo tak ciemno.
- E nie ma mowy! || nigdy w \u017cytiu! [wzbraniaj\u00e1c si\u0119]
- B von\u2191
- O ne | j\u00e1 v\u00edm \u017ce ne: \u2193| to | mus\u00ed v\u011bd\u011bt kdo | co m\u00e1 \u2191| kdo co m\u00e1?| a co si m\u00e1
dovolit?

5. Struktury argumentacyjne, np. wyliczenia, zdania podrz\u0119dnie z\u0142o\u017cone okolicznikowe przyczyny, przyzwolenia i warunku:

- B a og\u0142ondacie te | no | rozmowy w toku?\u2191

- C nie | takie pierdoly nas nie interesuj\u00e1 babciu\u2193
- B to taki ciekawy program zeby\u0161cie widzieli jak \u0142oni si\u0119 tam wadzom przepraszaj\u00e1 ca\u0142uj\u00e1\u2193
- B teda nemu\u017cu | j\u00e1 na\u0159ikat\u2191
- O nemu\u017cu \u2191| ne\u0159ik\u00e1m \u017ce by nem\u011bl | bejt \u0161ikovneji \u2193| ale\u2191
- B ale je \u2191| ale je slu\u0161nej \u2191| kdy\u017d tam p\u0159\u00eddete \u2191| pozdrav\u00edte \u2191| pozdrav\u00ed \u2191| ze
slu\u0161nosti \u2191| sedn\u011bte si \u2191| jak se cejt\u00edte \u2191| jak se v\u00e1m vede \u2191| sest\u0159i zm\u011b\u0159te pa-
ni Ne\u0161n\u011brov\u00fd tlak \u2191| ud\u011blajte ji kardiograf \u2191| \u017ce jo \u2193| prohl\u00eddne hezky do |
p\u016bl t\u011bla \u2191| j\u00e1 povid\u00e1m \u017ce m\u011b to tady po\u0159\u00e1d \u2191|
- O babi \u2193| ale n\u011bkter\u00fd tydlencty v\u011bci sou zbyte\u010dn\u00fd \u2193| j\u00e1 v\u00e1m to \u0159eknu \u2193

6. Struktury selekcyjne typu: *wybieram*:

- M Domini\u0161 | a mo\u017ce ci zrobi\u0119 pl\u00e1tki z mlekiem | co?
- D nie! || ja chc\u0119... kanapki!

7. Struktury aluzyjno-ironiczne typu: *myslisz*:

- M wiecznie ci\u0119 nie ma nawet nie mo\u017cemy porozmawia\u0107?!
- C przecie\u017c z tob\u00e1 rozmawiam?!
- M ale jak ch\u011btne?!
- Ds ale se\u017eenou\u2193
- O to je | zvl\u00e1\u0161tn\u00ed \u2191| \u017ce se jim to e\u0161t\u011b nepovedlo\u2193
- Ds ale\u2193 [pochybova\u010dn\u00fd a\u017c ironicky t\u00f3n hlasu]

8. Struktury metatekstowe typu: *opowiadam, opisuj\u0119*:

- C powiesz mi w ko\u0144cu o co ci chodzi \u2193| aha i co za wy nie zamierzam zbiera\u0107
za nikogo\u2193
- M pytam g\u0142dzie jest sitko?\u2191
- O jen\u017ce Vildo \u2193| kdy\u017d to tady funguje pak \u2191| celej den a todle \u2191| tak se nezlob
\u2191| vono to propust\u00ed trochu vody\u2193
- Z jo \u2193| j\u00e1 jenom \u0159\u00edk\u00e1m \u2191| \u017ce t\u011bch hadic by muselo bejt v\u00edc \u2193| musel by na tom
bejt | \u0159\u00e1kej r\u00e1m \u2191

9. Struktury nakazuj\u00e1co-instrukcyjne typu: *zr\u00f3b, powiedz*:

- M cze\u0161\u0107! || id\u0119 do pracy!
- Z deszcz pada || we\u017c parasol [podaj\u00e1c \u017conie parasolk\u0119]
- M zklidni se a \u2191| di si d\u011blat ven\u2193
- O \u017ce mi d\u00e1\u0161 tentokr\u00e1t za pravdu\u2193 [obrac\u00ed se na druhou dceru]
- Ds ned\u00e1m \u2191| ned\u00e1m \u2191 [proneseno s odm\u00edtav\u00fdm sm\u00edchem]
- O pus\u0165 to \u2193 [\u0159\u00edk\u00e1 Dm a bere ji bal\u00ed\u010dek z rukou]

Oprócz struktur typowych dla rozmowy w budowie tekstu kłótni można wyróżnić tzw. kroki, które uważam – za Żydek-Bednarczuk (1994, s. 60 i n.) – za elementarne składowe kłótni zbudowane z zachowań werbalnych i niewerbalnych (elementami kroku są również gesty, mimika i postawa ciała). Ich klasyfikację oprzemy na podstawie funkcji, którą pełnią w tekście, i ich znaczenia (por. Żydek-Bednarczuk 1994, s. 60–70; Boniecka 1999, s. 150, 173, 208–210). Są to:

1. Kroki inicjujące – są to kroki wprowadzające temat, wśród których można wyróżnić: formuły pozdrowień, zwroty adresatywne, incipity emocjonalne (typu: *kurde*), quasi-czasownikowe sygnały kontaktu (typu: *sluchaj*), spójniki jako sygnały pełniące funkcję konatywną, połączenie różnych incipitów (typu: *no, e, a, że, to, bo, no nie, prawda*);
2. Kroki sterujące i kierujące rozmową – ze względu na cel, jaki chce osiągnąć nadawca, używając tego kroku, możemy je podzielić na: określenia (np. sytuacji interlokutorów), wyjaśnienia, (np. niejasności dotyczących tematu), deklaracje (np. dążności do porozumienia), sugerowania (np. kierunku wymiany), potwierdzenia (np. swojej prawdomówności), przypomnienia (np. o relacji między interlokutorami), ponaglenia (np. do podjęcia decyzji), komentowanie (np. zachowania odbiorcy);
3. Kroki kontrolujące – możemy je podzielić na: upominanie, powątpiewanie (np. w szczerość intencji nadawcy), grożenie, przekonywanie, upewnianie, uzgadnianie;
4. Kroki reagujące, które dzielimy na: sygnały słowne: *no właśnie, pewnie, w porządku, fajnie*; powtórzenia; dopowiedzenia i uzupełnienia; odpowiedzi całkowite lub częściowe na pytanie bez kontynuacji (zamknięcie kwestii);
5. Kroki reaktywujące, wśród których wyróżniamy: podchwytujące temat z kroku inicjującego: *ale, to jakoś, no ale, wobec tego, no wiesz, to*; rozwijające i kontynuujące temat; kroki zapowiadające zmianę tematu.

Elementem istotnym w strukturze kłótni (szczególnie, iż jest ona gatunkiem mowy będącym realizacją konfliktu osobowego) jest sta-

nowisko interlokutorów. Może ono wyrażać: przekonanie o słuszności swoich twierdzeń (*na pewno, mam rację, oczywiście*), przypuszczenie (*chyba, raczej, może*), wątpliwość (*wątpliwe, nie możliwe, nie prawdopodobne*), sprzeciw (*nie, no, ale, albo, czy tak*), następstwo czasowe (*teraz, potem, wcześniej*), następstwo przyczynowo-skutkowe (*z tego wynika*).

Sygnały wyrażone czynnikami pozajęzykowymi (Żydek-Bednarczuk 1994, s. 87–98; Boniecka 1999, s. 204); dopełniają i/lub zastępują komunikaty werbalne. W strukturze kłótni zauważamy takie elementy niewerbalne, jak: mowa ciała (wyrażająca np. zdziwienie, obawę, niepewność, ponaglenie, irytację, pouczenie, groźbę, stanowczość), mimika, gestykulacja, pozycja ciała (np. siedząca/stojąca; statyczna/dynamiczna), czas i przestrzeń (np. problemy z kanałem komunikacyjnym, konieczność lapidarnego wypowiedziania się), urwania, przerywania, mówienie równoległe (szerzej patrz: Żydek-Bednarczuk 1994, s. 87–98).

Dla pełnego zobrazowania zmienności w przebiegu kłótni przytoczę dialog, w którym występują wszystkie kroki, oraz ich związek z dynamicznością tekstu. Układ, typ kroków, opis struktury językowej oraz ich funkcji w dialogu pozwalają ustalić, które czynniki językowe mają wpływ na dynamiczność tekstu, a które są objawami konfliktu i w jaki sposób kształtują jego przebieg w kłótni. Oto wspomniany przykład dialogu:

M	wychodzisz wieczorem?↑
C	jeszcze nie wiem↓
M	a przyjdzie ktoś do ciebie?↑
C	nie mam pojęcia ↓ a co masz dla mnie jakieś zajęcie?↑
M	nie?↑
C	to dlaczego mnie tak wypytujesz?↑
M	już wypytujesz chciałabym wiedzieć↑
C:	tak ↓ ale przecież wiesz że z nami zwykle nic nie wiadomo↓
M	aha ↑ ale ty ze mną tak mało rozmawiasz↓
C	chyba żartujesz! ↑ rodzice moich koleżanek nie wiedzą jednej trzeciej tego co wy↓
M	ale o wszystko muszę cię wypytować↓
C	no nie przesadzaj przecież nie mogę mówić ci o czymś zanim sama się o tym dowiem↓

M ale jak nie zapytam to nie mi nie powiesz↑
 C a nie wydaje ci się | że traktujesz mnie jak przedszkolaka ↑| o wszystko wy-
 pytujesz | jakbyś chciała mnie kontrolować↑
 M dobrze ↓| więc już się słowem nie odezwę | skoro uważasz | że cię kontrolu-
 je | tylko żebyś potem nie mówiła | że nikt się tobą nie interesuje↓
 C ależ mamó ↑| ja tylko chcę| żebyś mnie nie zagłaskiwała | przecież nie
 jestem dzieckiem↓
 M moim zawsze↓
 C oj| ty już dobrze wiesz o co chodzi↓
 M a ty jeszcze lepiej↑
 C i właśnie dlatego| dlatego proszę cię znornalnie↓
 M no| to się dowiedziałam↑
 C to nie tak ↓| wolałabym tylko żebyś | żebyś się tak nie przejmowała↓
 M powiedz raczej nie wtrącała ↓| bo to nie moja sprawa↓
 C ty już wiesz najlepiej i przestań wyolbrzymiać↓
 M ja wyolbrzymiam?↑
 C dajmy temu spokój ↓| jesteś bardzo zdenerwowana↓
 M no popatrz a ja myślałam że zmęczyła cię rozmowa ze mną↑
 C nie ironizuj| dobrze?↑ [dzwonek telefonu]

W kłótni dominują struktury argumentacyjne, które mają na celu udowodnienie racji jednego z partnerów, a jednocześnie „podgrzewają konflikt”. Spójniki: *a, ale, przecież* rozpoczynające krok spajają go z poprzednim, a ponadto dynamizują wymianę i zapewniają płynność wymiany ról między partnerami.

W krokach inicjujących i reagujących najważniejszą rolę odgrywają operatory tekstowe, które otwierają pole informacyjne do wprowadzenia tematu, przygotowują partnerów do jego odbioru oraz „podgrzewają” atmosferę między nimi. Apostrofy służą przykuciu uwagi partnera i podkreślają podmiotowy charakter konfliktu. Dynamiczność tkwi w wymianie ról, a przede wszystkim w ekspresywnym ukazywaniu stanów emocjonalnych – w kłótni głównie negatywnych (tu: zdenerwowanie, irytacja, oburzenie). Wyznacznikami dynamiczności są wszystkie elementy językowe zamykające i otwierające każdy krok od inicjatyw po spójniki, partykuły, przysłówki i wykrzyknienia. Elementy modalne wskazują na intencję interlokutorów i również wpływają na stopień dynamiczności wymiany.

Kroki reaktywujące w kłótni nie tylko rozwijają temat wprowadzony w kroku inicjującym, ale także podgrzewają atmosferę między partnerami i podsycają konflikt. Operatory dookreślają stosunek nadawcy do omawianego tematu i personalnie do odbiorcy. Jeżeli temat zostaje rozwijany wzrasta liczba leksemów odmiennych: rzeczowników, czasowników, przymiotników i zaimków. Pole tematyczne jest rozbudowywane za pomocą słownictwa ogólnego i potocznego, im więcej relacji w tym polu, temat jest bardziej rozwinięty. Rozbudowa tematu możliwa jest tylko przy przyroście informacji, co ma miejsce przede wszystkim w krokach reaktywujących. Kroki inicjujące i reagujące mogą także rozwijać temat, ale czyni to tylko jeden z partnerów i raczej przypomina to monolog nie dialog.

* * *

Kłótnia nie musi się składać ze wszystkich rodzajów kroków, ponieważ temat zainicjowany nie musi być rozwijany, a kłótnia może zawierać jedynie kroki inicjujące i reagujące. Operatory tekstowe zaś użyte w tych krokach również będą warunkować dynamiczność i spójność tekstu. Ich funkcja nie ogranicza się jedynie do podziałów syntaktycznych, ale ma bardzo duże znaczenie semantyczne. Nadawca wyraża nimi swój stosunek do poruszanego tematu oraz do odbiorcy i jego zdania w tym względzie. W ten sposób dokonywana jest regulacja modalności wypowiedzi (nakazującej, zaprzeczającej, wątpiącej, wzmocnionej pewności). W kłótni operatory pełnią także funkcję „podgrzewaczy” i „ochładzaczy” sytuacji konfliktowej, są więc wielofunkcyjne, zwiększają dynamiczność i spójność tekstu oraz intencjonalność poszczególnych replik. Wszystkie powyższe wnioski dotyczą kłótni bez względu na to, czy była ona zjawiskiem języka polskiego czy czeskiego, dlatego można przyjąć, iż struktura *kłótni* czy *hadki* jest jednakowa (a co najmniej przystająca).

Literatura

- Białyszewski H., 1983, *Teoretyczne problemy sprzeczności i konfliktów społecznych*, Warszawa.
 Boniecka B., 1999, *Lingwistyka tekstu – teoria i praktyka*, Lublin.

- Bosák C., Camutaliiová I., 1967, *K výstavbě dialogu*, „Slovo a slovesnost” XXVIII, s. 237–245.
- Duszak A., 1998, *Tekst, dyskurs, komunikacja międzykulturowa*, Warszawa.
- Hlasová J., 1991, *Konflikt jako forma kontaktu*, „Slovo a slovesnost” LII, s. 256–263.
- Hoffmannová J., Müllerová O., Zeman J., 1999, *Konversace v češtině při rodinných a přátelských návštěvách*, Praha.
- Hoffmannová J., 1994, *Teorie kontextualizace – vzájemné působení jazyka a neverbálních prostředků*, „Slovo a slovesnost” LV, s. 51–57.
- Kořenský J., 1994, *Osobnost, sociální role, komunikace, rozpor, konflikt*, „Slovo a slovesnost” LII, s. 241–246.
- Lébllová Z., 1999, *Konfliktní jednání v rodinné komunikaci a v jednom typu institucionální komunikace*, Diplomová práce FF UK, Praha 1999.
- Müllerová O., 1991, *Dialog a konflikt*, „Slovo a slovesnost” LII, s. 247–256.
- Müllerová O., 1981, *K výstavbě dialogického textu*, „Slovo a slovesnost” XLII, s. 282–290.
- Müllerová O., *K tematické výstavbě nepřipravených mluvených dialogických projevů*, „Slovo a slovesnost” XXXVII, 1976, s. 308–316.
- Müllerová O., *Mluvený text a jeho syntaktická výstavba*, Praha 1994.
- Náprstková M., 1999, *Prosba*, [w:] *Komunikační a strukturní aspekty češtiny a jiných jazyků*, Praha, s. 31–36.
- Nęcki Z., 1986, *Komunikacja międzyludzka*, Kraków.
- Sarnowski M., 1999, *Przestrzeń komunikacji negatywnej w języku polskim i rosyjskim. Klótnia jako specyficzna sytuacja komunikacji werbalnej*, Wrocław.
- Słownik języka polskiego*, 1978–1981, red. nauk. M. Szymczak, t. I–III, Warszawa.
- Žydek-Bednarczyk U., 1994, *Struktura tekstu rozmowy potocznej*, Katowice.